

Párhuzamos körutak

A. Gergely András – Bali János, szerk.: Város-képzetek. Az antropológiai megismerés árnyalatai. Budapest: Könyv Kiadó Kft. – MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont – ELTE BTK Néprajzi Intézet, 2007. 221 p. /A telepek társadalma, telepi életmód: városi néprajzi jelenvizsgálat, I./

Mielőtt fellapoznám a kötetet, a címe és a sorozatcíme mindjárt két ígérettel szembesít: egy új (?), városantropológiai/városi néprajzi megközelítésmódot alkalmazó, úttörő vállalkozás eredményét tartom a kezemben, amely a telepek társadalmáról és életmódjáról szól. Hamar kiderül azonban, módszertanilag „korántsem kialakult és akadémiai diszciplínává merevedett látásmód, megértési cél, vagy evidens rutin vezérelte a résztvevőket”, témájában pedig a telepeknél sokkal heterogénebb kötet (és bár sok mindent tartalmaz, telepről jóformán szó sem esik benne). A mozaikszerű, különböző együttműködések és diákmunkák eredményeit egymás mellé helyező kiadvány sajátos dramaturgiát követ: a felvezetőben újabb ígéretként bemutatott, Budapest és Grenoble egy-egy városrésze (Terézváros és Berriat) közötti párhuzamokat kereső kutatásról legközelebb csak a kötet legvégén olvashatunk, a felvezetőt ismertetések, egy fordítás, illetve vegyes esettanulmányok és esszészzerű írások követik. A sorok mögött fölsejlik egy több éven át tartó nemzetközi kutatási együttműködés, melynek során magyar és nem magyar kutatók, egyetemi hallgatók, aktivisták dolgoztak együtt Budapest, Csíkszereda, Grenoble, Lyon és Helsinki közegében, de a szövegeknek nem céljuk, hogy precíz körképet adjanak ezen együttműködés „adatszerű” részleteiről, eredményeiről. Néhány oldal után világossá válik számomra, hogy egy sor többszörösen újraolvasott, -értelmezett, -kontextualizált, sűrített, válogatott írást olvasok újra, és csak kisebb számban találok elsőként közölt, empirián alapuló szöveget. Nemcsak a meglepően a kötet első blokkjaként közölt ismertetések miatt, hanem mert az írások egy része korábban (más nyelven és/vagy többé-kevésbé más formában) már napvilágot látott (például Battegay et al., eds. 2004; Szántó et al. 2005).

A felvezetést követő nyolc recenzió azt sejteti, hogy az ismertetett szövegek, nagyrészt a chicagói szociológiai iskola többé-kevésbé reprezentáns, illetve a részt vevő megfigyelést előtérbe helyező művei képezik a kutatások elméleti alapjait (hiszen mi más indokolhatja a magyarul esetenként közel négy évtizede közölt írások bemutatását). A szorosabb kapcsolatot azonban hiába kerestem az utánuk következő esettanulmányokkal, a rövid ismertetések és a közjük ékelt vázlatos tudománytörténeti szöveg (Layla Al-Zubaidi tollából) inkább a szemléleti előzmények rövid áttekintésének, amolyan szemináriumi felkészülésnek tűnnek.

A szövegekben (különösen A. Gergely András írásaiban) vissza-visszatérő gondolat, amivel a városon belüli és a városok közötti összehasonlíthatóság kilátástalanságát is alátámasztják, hogy ahány egyén, ahány társadalmi csoport, annyi Terézváros (vagy Berriat stb.) létezik, hiszen a város megannyi imaginációból s „legfőképpen az ott élő és a körülöttük elhelyezkedő vagy mobil közösségek érték-alkujából áll”. Ezáltal „kerül helyre” a kötet mozaikszerűsége mind módszertani, mind tartalmi vonatkozásában. Ugyanakkor a vállalt képlékenység ellenére több írásban is (például A. Gergely András: *Az eltűnt idő [és a Terézváros] nyomában*, Vincze Kata Zsófia: *Városantropológiai építmények*) az autonóm városantropológia szükségességét, helyének megteremtését hangsúlyozzák, elsősorban azzal alátámasztva, hogy nincs még egy olyan diszciplína, amelyik ennyire emberközeli módon viszonyulna tárgyához, amelyik ennyire közel kerülne a házfalak mögötti rejtett, intim világokhoz és emberi kapcsolatokhoz. De vajon valóban szükség van még erre a bizonygatásra, és ha igen, a kötetben található esetelemzések valóban alátámasztják az antropológia egyedi fókuszpontjának és ebből következő módszertanának, elméletének meglétét? S valóban szükség van még a városantropológia „puha” adatainak versenyeztetésére a városszociológia és a helytörténeti irodalom „elidegenítő” vagy „öncélú” adataival szemben?

A kötet erősségét az esettanulmányok jelentik, melyek egy grenoble-i elemzést leszámítva mind budapesti jelenségeket járnak körül. Ezek – bár két blokkba különülnek el – mind kapcsolódnak ilyen vagy olyan módon az említett kutatáshoz (és az azon alapuló kiállításához), amely a Terézváros és Berriat közötti párhuzamokat keresi. Az esettanulmányok módszereikben és témájukban is igen változatosak, de közös többségükben az interjúkból és részt vevő megfigyelésekből nyert empiria, az „émikus” megközelítésre való törekvés, a nagyváros heterogén társadalmán belüli rejtett kis-közösségeknek, valamint azok norma- és szokásrendszerének elemző bemutatása.

Három szöveg is a budapesti (döntően terézvárosi, erzsébetvárosi) zsidó közösségekkel foglalkozik, ami kellően érzékelteti azoknak a városnegyedek történetében játszott kiemelkedő szerepét és sokféleségét is. Bethlenfalvy Ádámnak a Chábád Lubavics közösség Pesti Jesivájáról szóló tanulmánya kevésbé módszere, mint inkább a témájául választott közösség „térbeli elhelyezkedése” – Vasvári Pál utcai központja és a feltűnést keltő köztéri chanukaünnepei, menóraállításai – okán kerülhetett a kötetbe. Papp Richárdnak a Bethlen téri közösség térhasználatáról, tagjainak városon belüli mentális térképeiről, a kognitív szinten élő stétlről/gettóról szóló írása már szervezettebben kapcsolódik a kötet vezérfonalához. Gantner B. Eszter és Kovács Mátyás elemzése inkább étikus szemszögből veti össze Berlin, Krakkó, Prága és Budapest „judaizáló milióinak” alapvetően nem zsidók általi megteremtését, vagyis azt a folyamatot, ahogyan elsősorban lelkiismereti okokból, de a turizmussal szorosan összefonódva emlékezhelyekké alakítják a(z egykori) zsidó negyedeket, különböző kulturális eseményeket kapcsolva hozzájuk, integrálva ezáltal a zsidó történelmet és a holokausztot a nemzeti kultúrákba. Ebben a folyamatban Budapest sajátos pozíciót tölt be, hiszen itt él Közép-Európa legnagyobb, egyúttal kontinuos zsidó közössége. A zsidó negyed sorsát, reprezentációját tehát elvben plurális (nem csak a nem zsidó) érdekek határozhatnák meg, mégis – a zsidó szervezetek által is megtámogatva – a többi városéhoz hasonló sematikus, eladható reprezentációk születnek.

A többi tanulmány nem függ ilyen szorosan össze egymással, bár számtalan „link”

található közöttük. Komjáthy Zsuzsa szövege akár indító tanulmány is lehetett volna, hiszen rövid, de átfogó történeti áttekintést nyújt (a hivatkozásokat és egyéb filológiai részleteket megspórolva) a Terézvárosról 18. századi kialakulásától fogva napjainkig. Szebeni Katalin a kávéházi teraszok által uralt Liszt Ferenc téren végzett proxemikai kutatásokat, és ezt foglalja össze esettanulmányában. Lénárt Imre belülről mutatja meg a hajléktalanok térhasználatát, illetve értékrendjét, aminek alapján a lopástól mint túlélési stratégiától sem visszariadó elit kerül a gyűjtögetők-piacozók „középosztálya” és a feketemunkások, koldusok legalacsonyabb presztízsű csoportjai fölé. A. Gergely András elsősorban az idő felől közelít a terézvárosiak mindennapjaihoz, esszéisztikus írásában keveredik az empiria a szakirodalmi áttekintéssel, kutatási javaslatokkal, városantropológiai kérdésfeltevésekkel és egyéb tűnődésekkel. Szántó Diana szövege az egyetlen, amely nem budapesti témát jár körül. Ő az erős forradalmi emlékezetéről, civil kurázsijáról és alternatív kultúrájáról is ismert Grenoble egykori munkásnegyedében, a Berriat nevű városrészben kutatta az itthon gyakorlatilag ismeretlen „művészeti squatokat” (foglalt házakat), és ezzel kapcsolatban teszi fel a kérdést, vajon lehet-e squat-kultúráról beszélni. Amennyiben igen, akkor a squat-kultúra – amellet, hogy lokális szinten a városi terek humanizálására törekszik változatos művészeti eszközökkel és akciókkal – olyan hálózat, amely a globalizáció globalizált kritikája.

Az utolsó blokk(ok)ban egy kiállítás két (a grenoble-i és a budapesti verzió) szinopszisa, két korabeli ismertetője, képeinek egy szűk válogatása és a táblaszövegek olvashatók (újra). A fényképeken és szövegeken alapuló kiállítás a többéves nemzetközi városkutatási együttműködés gyümölcse volt, Budapesten *Városképek* címmel a Néprajzi Múzeumban lehetett megtekinteni 2004. november végétől négy hónapon át. A budapesti Terézváros és a grenoble-i Berriat, két „összehasonlíthatatlanul” távoli városrész párhuzamba állításával a két modell egymásnak tükröt tart – fogalmazódik meg a kötet több írásában is. Az életútinterjúk, családi fényképek és archív dokumentumok gyűjtésével, jelenkori professzionális fényképek készítésével s mindezek bemutatásával azt az „immár klasszikus szociológiai kérdést” feszegették, hogy „hogyan válik a városban az egymás mellett élő egyének és csoportok sokasága közös identitással és – legalább részben – közös normarendszerrel bíró helyi társadalommá, milyen spontán és felülről irányított, helyi és globális mechanizmusok teszik lehetővé a kulturális sokféleség kezelését és egy közös lokális (mikrolokális?) kultúra kialakítását” (188. p.). A kötetben tehát a képek és a szövegek egy újabb konstellációja jelenik meg – kérdés, hogy ez mennyit tesz hozzá a kiállításokat „túlélő” és hozzáférhető katalógushoz (Szántó et al. 2005), valamint a szerény virtuális képgyűjteményhez (<http://www.etnofoto.hu/?m=3&a=2&id=30>).

Bár ez a kötet az első többszerzős (mondhatni talán: csoportos) tablója az újabb hazai jelenkori városantropológiai kutatásoknak, merengéseknek, és bár áttekintő képet igyekszik adni arról, milyen eredményeket hozhat egy, a városantropológia szemléletén alapuló többéves nemzetközi együttműködési hálózat, mégis, miközben egyes szövegek közlése s újraközlése szükségtelennek tűnik, hiányérzeteim is maradnak a könyv elolvasása után, elsősorban a szisztematikusság, módszeresség és összehangoltság terén.

IRODALOM

BATTEGAY, ALAIN – A. GERGELY, ANDRÁS – BAROU, JACQUES, EDS.

2004 La ville, ses cultures, ses frontières. Démarches d'anthropologues dans des villes d'Europe.
Paris: L'Harmattan.

SZÁNTÓ DIANA – KOMJÁTHY ZSUZSANNA – UDVARHELYI ÉVA TESSZA

2005 Városképek / Un air de famille. Budapest: Néprajzi Múzeum. /Kamarakiállítások, 12./

